

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

КАЛИТВЯНСЬКА ВІКТОРІЯ ЛЕОНІДІВНА

УДК 94(47+57)''19:930.1(47+57) (043)

НАУКОВО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА В. ДАНИЛОВА

Спеціальність 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні
історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Черкаси – 2020

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Морозов Анатолій Георгійович,
Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького, завідувач кафедри
археології та спеціальних галузей історичної
науки

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Андрєєв Віталій Миколайович,
Київський університет ім. Б. Грінченка,
професор кафедри історії України

доктор історичних наук, професор
Капустян Ганна Тимофіївна,
Кременчуцький національний університет
ім. М. Остроградського, професор
кафедри теорії, історії держави та права

Захист відбудеться «26» лютого 2020 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 73.053.01 у Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького (18031, м. Черкаси, бул. Шевченка, 81).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (18031, м. Черкаси, вул. Університетська, 22).

Автореферат розіслано «25» січня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

Н. І. Земзюліна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дослідження в царині сучасної української історіографії позначені зверненням до історіографічних студій. Виникає необхідність переосмислення наукового доробку попередніх поколінь. Аграрна проблематика завжди посідала чільне місце в історичній науці. Не втратила вона своєї актуальності й за новітніх умов. Сучасна аграрна історіографія вирізняється новітніми підходами та ідеями вивчення аграрної історії. Спостерігаємо розширення тематики досліджень, напрацювання нових методологічних основ наукового пізнання, виявлення і вивчення факторів, які впливають на формування аграрної історіографії, напрацювання критеріїв періодизації аграрної історіографії, співставлення сучасної аграрної історіографії та її імплементація до світової науки.

З-поміж творців аграрної історіографії значну увагу привертає постать Віктора Петровича Данилова (1925–2004) – видатного історика-аграрника, новатора, громадсько-політичного діяча. Його науково-історичні праці та ідеї значною мірою визначили напрями та динаміку розвитку сучасної аграрної історіографії в Україні. Такі дослідження, як наше, дозволяють вивчити важливі аспекти, наприклад, вплив епохи на оточення вченого та його творчість, еволюцію світогляду, визначення його особистого вкладу в розвиток науки, визнання його діяльності сучасниками та нащадками тощо. Підтвердженням значущості для вітчизняної науки спадщини вченого є звернення фокусу уваги до його постаті в наш час. Однак сьогодні залишається низка важливих складників наукової спадщини В. Данилова, які потребують додаткового спеціального вивчення. Дослідження доробку В. Данилова сприятиме поглибленому осмисленню не лише наукових концепцій В. Данилова, а й доповненню нових фактів із біографії вченого.

Отже, зважаючи на викладене вище, обрана нами для вивчення тема має науково-практичне та суспільно-політичне значення. Цим і зумовлено її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано згідно з науковою тематикою кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Робота органічно пов'язана з темою наукового пошуку Науково-дослідного інституту селянства Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького «Історичні форми ментальності, соціально-економічної та громадсько-політичної самоорганізації українського селянства» (номер держреєстрації 0102U006796). Вона тісно пов'язана з держбюджетною темою «Українська революція (1917 – 1921 рр.): селянський фактор» (номер держреєстрації 0118U003864).

Об'єктом дослідження є творча спадщина В. Данилова в контексті розвитку радянсько-російської історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – науковий доробок В. Данилова.

Хронологічні межі дослідження мають дворівневий характер і визначені, з одного боку, роками життя та діяльності В. Данилова (4 березня 1925 р. – 16 квітня 2004 р.); з іншого – появою його перших та останніх праць (13 лютого 1956 р. (захист кандидатської дисертації В. Даниловим) – 2012 р. (вихід двотомника «История крестьянства России в XX веке. Избранные труды» – збірник праць В. Данилова)).

Територіальні межі дослідження. Опрацьовані автором матеріали стосуються тих держав, в яких жив і працював В. Данилов та в яких тривала його творча діяльність.

Мета роботи полягає у тому, щоб на підставі залучених до дисертації джерел, здобутків попередників, враховуючи сучасні методологічні підходи, дослідити науково-історичну спадщину В. Данилова.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких наукових завдань:

- проаналізувати ступінь опрацювання теми в історіографії та виявити перспективи подальшого дослідження;
- охарактеризувати інформативні можливості основних видів джерел;
- випрацювати оптимальну методологічну модель для реконструкції творчої спадщини історика;
- вивчити особливості формування світогляду та становлення В. Данилова як історика-аграрника;
- дослідити концептуальні погляди В. Данилова з історії селянства;
- окреслити роль В. Данилова в реалізації міжнародних наукових проектів із аграрної історії.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше:

- виявлено і введено до наукового обігу низку неопублікованих джерел, що посприяло предметнішій реконструкції історіографічної й науково-історичної спадщини В. Данилова;
- комплексно досліджено науково-історичну спадщину В. Данилова;
- проаналізовано становлення історичних поглядів В. Данилова крізь призму суспільно-політичної ситуації в державі;

поглиблено:

- розуміння того, що науково-історична діяльність В. Данилова була зосереджена на реалізації селянознавчих студій;
- В. Данилов першим із-поміж сучасників звернувся до комплексного новітнього вивчення історії селянства;
- знання про співпрацю В. Данилова з науковими установами та колегами;

уточнено:

- факти з біографії В. Данилова;
- відомості про уявлення та напрями дослідження вченого з аграрної історії.

Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає в тому, що її фактологічний матеріал, положення та висновки суттєво розширюють і

доповнюють сучасні знання з аграрної історіографії. Дані, наведені в дослідженні, можуть бути залучені до наукової розробки та викладання лекційних курсів, підготовки навчально-методичних посібників, спеціальних курсів із аграрної історії та історіографії. Концептуальні підходи до вивчення особистості В. Данилова та його наукової спадщини, висвітлені в дисертації, можуть становити інтерес для сучасних дослідників під час розробки наукових проблем із аграрної історії.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, зміст дисертації обговорено на засіданнях кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Загальну концепцію дослідження відображено в доповідях і повідомленнях автора на Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (Одеса, 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні» (Черкаси, 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання історії Другої світової війни» (Черкаси, 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (Львів, 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі» (Одеса, 2016 р.).

Публікації. За матеріалами дослідження автором опубліковано 12 статей, 4 з яких – у вітчизняних фахових виданнях, 2 – в українських фахових виданнях, індексованих у закордонних наукометричних базах, 1 – у науковому періодичному зарубіжному виданні.

Обсяг і структура дисертації відповідають поставленій меті та вирішенню основних завдань дослідження. Праця складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (480 позицій), додатків (4). Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, основного тексту – 172 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, розкрито її зв'язок із науковими програмами, визначено предмет та об'єкт дослідження, його хронологічні та територіальні межі, сформульовано мету та завдання, охарактеризовано наукову новизну дисертації та практичне значення отриманих результатів, подано інформацію про наукову апробацію дослідження.

У першому розділі дисертації «Історіографія, джерела та методологія дослідження», що складається з двох взаємопов'язаних підрозділів, проаналізовано історіографію за темою дисертації, джерельну базу та окреслено науковий інструментарій дослідження.

У першому підрозділі 1.1 «Історіографія теми» з'ясовано стан наукового вивчення теми. Беручи за основу сучасні методологічні орієнтири¹, зважаючи на специфіку обраної нами теми, в її історіографії нами виокремлено такі напрями: новітня українська, російська та зарубіжна історіографічні школи.

Наукова спадщина В. Данилова стала об'єктом вивчення українських науковців. Спроби аналізу наукових досліджень вченого, вивчення його поглядів на історичні процеси загалом й аграрну історію зокрема представлено в наукових працях С. Корновенка, І. Фаренія, І. Еткіної, В. Лазуренка, Н. Ковальової, М. Бурдіна та інших науковців.

Перші спроби характеристики наукової діяльності В. Данилова з-поміж сучасних українських учених належить Г. Капустян – аспірантці Віктора Петровича. Її розвідка вийшла друком відразу після смерті історика, була біографічною. У ній розкрито шлях історика в науковій сфері, його життєві та професійні принципи, характер тощо. Г. Капустян стала одним із укладачів,

¹ Калакура Я. Українська історіографія : курс лекцій. К. : Генеза, 2004; Історіографія історії України : курс лекцій / Коцур В. П., Коцур А. П. Чернівці : Золоті литаври, 1999.

поряд із В. Кондрашиним, Н. Тарховою, Т. Шаніним, завершального збірника «Крестьянская революция в России» вже після смерті В. Данилова.

Наукова спадщина В. Данилова продовжує перебувати у фокусі уваги сучасної російської історіографії. Через рік після смерті В. Данилова вийшла праця, яка належить групі російських авторів – М. Вилцану, В. Ємець, І. Слепньову. Автори здійснили не лише огляд творчої спадщини В. Данилова, а й зацентрували увагу на тому, що його концепція історичного процесу є антропоцентричною.

С. Єсіков, В. Кондрашин, О. Канонеров, В. Кабанов, В. Калініченко, О. Нікулін, Н. Кабитова, Т. Кузнецова, Л. Нікіфоров, І. Сліпньов, О. Островський та інші автори порушили коло питань щодо переосмислення наукової спадщини В. Данилова. Однак окремі сторінки його наукової діяльності залишилися поза увагою, є й такі, що потребують додаткового висвітлення.

У зарубіжній історіографії спеціального дослідження, присвяченого постаті В. Данилова, його науково-історичній спадщині немає. Однак аграрна історія Росії посіла окреме місце в дослідженнях іноземних учених. Зацікавленість аграрною історією Росії в зарубіжній історіографії почала зростати з другої половини 1980-х років. Цьому сприяла співпраця В. Данилова та Т. Шаніна у дослідженні селянства. У 1990-х роках ця зацікавленість посилилася.

До вивчення постаті В. Данилова звертався японський вчений Х. Окуда. Він підкреслив, що саме В. Данилов був його наставником і радником. Д. Мун, досліджуючи селянство в Росії від XVII ст., у своїх висновках опирається на наукову спадщину авторитетних учених, насамперед В. Данилова.

Беззаперечним підтвердженням світового визнання наукової діяльності В. Данилова можна вважати збірник статей російських і японських дослідників «XX век и сельская Россия». Збірник був виданий в Японії зусиллями Центру міжнародної співпраці для дослідження японської

економіки при економічному факультеті Токійського університету та присвячений пам'яті В. Данилова.

Отже, аналіз історіографії доводить, що, попри значний інтерес до постаті В. Данилова, його науково-історичної спадщини, досі немає жодної узагальнювальної студії щодо всього спектру науково-історичної, історіографічної та джерелознавчої діяльності вченого. Цим і зумовлено вибір автором обраної для дослідження теми.

Підрозділ 2.1 «Джерельна база та методологія дослідження» присвячено аналізу специфіки тих комплексів джерел, що склали основу дисертації науковому інструментарію дослідження. Класифікуючи залучену до дослідження джерельну базу, ми застосовували комбінований підхід.

Основний масив історичної джерельної бази становлять неопубліковані джерела, опрацьовані автором в Архіві РАН, Науковому архіві Інституту російської історії РАН (НАІРІ), Російському державному архіві економіки. Загалом автором було опрацьовано 3 архіви, 4 фонди, 60 справ.

Писемні історичні джерела, залучені до дисертації, враховуючи сучасні підходи до класифікації писемних джерел із історії², скласифіковано на дві групи: 1) авторські праці В. Данилова; 2) твори, що характеризують В. Данилова як науковця-дослідника.

Перший з названих комплексів джерел – найважливіший, адже він безпосередньо характеризує В. Данилова як науковця-дослідника, історика-аграрника. Він представлений науково-історичною спадщиною В. Данилова: ранні праці вченого, археографічні статті, праці за його редакцією, збірники документів, що були опубліковані під час роботи над міжнародними проектами, розширені ґрунтовні коментарі до документів. Їхня інформативна цінність полягає в тому, що вони відображають не лише різноманітні суспільно-політичні події, очевидцем й учасником яких був історик, а й особисту позицію В. Данилова щодо їх сутності, його авторський світогляд,

² Історичне джерелознавство / ред. Я. Калакура, І. Войцехівська, С. Павленко та ін. Київ : Либідь, 2002.

особисте бачення подій. Із-поміж цих джерел чільне місце належить листуванню, особистим нотаткам у чисельних записниках, коментарям до статей, чернеткам дисертацій, зібраним статистичним даним.

Друга група – документальні джерела, до яких належать особові картки, листи службового та приватного листування, інші службові документи, що дозволяють відтворити основні віхи життєвого шляху вченого. Ця група джерел є важливим сегментом у відтворенні масштабу інтелектуального портрету В. Данилова.

У комплексі джерел другої групи вирізняються справи, представлені у фонді 1841 «Управлінська документація Інституту історії СРСР», фондоутворювачем якого є Інститут історії СРСР, в якому тривалий час працював В. Данилов. У 1992 р. Інститут історії СРСР було перейменовано на Інститут російської історії. У складі документальних матеріалів фонду містяться протоколи й стенограми засідань дирекції (1968–1982); протоколи і стенограми засідань вченої ради та її секцій, а також спеціалізованої вченої ради (1969–1982); накази і розпорядження щодо діяльності (1968–1982); плани науково-дослідних робіт і звіти про роботу Інституту (1968–1982), бухгалтерські звіти (1979–1982), річні і статистичні звіти з обліку кадрів (1968–1982); матеріали (протоколи і стенограми засідань, звіти про роботу і план-карти співробітників) про роботу груп, секторів і відділів Інституту (1968–1982); звіти про міжнародні наукові зв'язки, про закордонні відрядження співробітників Інституту, довідки про прийоми в Інституті зарубіжних фахівців і листування про організацію міжнародних наукових конференцій та нарад (1968–1982); матеріали (подання, листування) про висунення робіт співробітників Інституту на здобуття Державних та іменних премій.

Отже, залучена до дисертації джерельна база є достовірною, репрезентативною. Її опрацювання, засноване на сучасній методології, дозволяє досягти мети, вирішити дослідницькі завдання.

У підрозділі також визначено **теоретико-методологічну основу дисертації**. Її склала сукупність принципів і методів пізнання, спрямованих на об'єктивне висвітлення науково-історичної спадщини В. Данилова³. Усі компоненти історичного дослідження базуються на основних принципах науковості, об'єктивності, системності, комплексності, історизму, плюралізму, наступності, проблемності, усебічності. Постійне їх дотримання дозволило викласти матеріал у систематичній та структурно-завершеній формі. Специфіка праці зумовила застосування проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, статистичного, ретроспективного методів, методу аналізу та синтезу (або аналітико-синтетичний методу), біографічного методу, методу класифікації.

Методологічне навантаження в праці має термінологічний апарат. Це дозволило організувати емпіричний історіографічний матеріал. У дослідженні використані гносеологічні можливості таких наукознавчих термінів: «історіографія», «аграрна революція», «селянська революція», «архівна революція», «селянський рух», «Даниловський стиль».

Таким чином, представлені у дисертації принципи та методи дослідження зумовили структуру праці, логіку викладу матеріалу. Шляхом синтезу зазначених методів і принципів вдалося об'єктивно та адекватно відобразити науково-історичну спадщину В. Данилова.

У другому розділі **«Життєвий шлях та становлення історичних поглядів В. Данилова»**, який складається з двох взаємопов'язаних підрозділів, досліджено особливості становлення наукового шляху В. Данилова, громадську та суспільно-політичну позицію вченого.

У підрозділі 2.1 **«Формування світогляду В. Данилова як історика-аграрника»** висвітлено перебіг подій, що мали суттєвий вплив на формування

³ Баскаков А., Туленков Н. *Методология научного исследования*. Киев : МАУП, 2004. С. 7 – 8.

особистості та наукового світогляду дослідника, виокремлено основні віхи його життєвого й творчого шляху.

Досліджено, що, почавши свою наукову діяльність у квітні 1954 р. на посаді молодшого наукового співробітника в Інституті історії АН СРСР, В. Данилов до кінця життя працював у науковій сфері. На початку своєї наукової діяльності сферою його інтересів були два основні напрями: 1) історія колективізації сільського господарства в СРСР; 2) соціально-економічна історія радянського доколгоспного села.

Ідейне становлення В. Данилова відбувалося на рубежі 1950-х – 1960-х рр. Як історик, який досліджував різні періоди історії, В. Данилов не міг не мати своєї думки на ті чи інші політичні процеси в державі, оскільки вони часто визначали характер праць істориків та можливості їхніх досліджень. В. Данилов поділяв погляди «шістдесятників». XX з'їзд Комуністичної партії й десталінізацію сприйняв досить серйозно. Вважав, що це є відправною точкою у побудові демократичного соціалізму.

У подальшому науково-організаційна робота вченого була пов'язана з виконанням обов'язків члена оргбюро Наукової ради з історії соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР. В. Данилов був членом секції вченої ради Інституту історії СРСР АН СРСР, а також членом Наукової ради з історії історичної науки та Археографічної комісії. Коло наукових інтересів В. Данилова значно розширилося: від реформи 1861 р. до сталінських перетворень 1930-х рр.

Увесь свій творчий шлях В. Данилов пов'язав із історією селянства. На формування світогляду та значною мірою становлення вченого впливали сучасні йому конкретно-історичні події. Оскільки поле для історичних досліджень було обмежене лінією партії, яка змінювалася з приходом нового керівника, В. Данилов все ж не був радикальним у свої оціночних висновках стосовно тих чи інших політичних процесів та ролі політичних керівників в історії селянства.

Протягом 1960-х – 1970-х рр. для В. Данилова як вченого з'явилася можливість ознайомитися з раніше недоступними документами і матеріалами архівних фондів. Проте період активних історичних досліджень змінився періодом неосталінізму, що стало для В. Данилова своєрідним випробуванням, тому що він перебував в ситуації своєрідного «остракізму». Однак учений не поступився своїми переконаннями, а далі продовжив дослідження найбільш актуальних аспектів аграрної історії.

Повною мірою дослідницький талант історика-аграрника розкрився в роки перебудови. Є всі підстави говорити про реалізацію В. Даниловим тогочас його науково-історичного потенціалу. Гласність і відкриття доступу до архівних матеріалів стали визначальними чинниками в стратегії й тактиці творчої праці вченого. Він звертався до найбільш злободенних тем. Однак Віктор Петрович досить скептично ставився до суспільних змін і постійно аналізував причини становлення нового політичного режиму.

Рубіж 1980-х – 1990-х рр. став новим етапом у науковій діяльності В. Данилова. Постать В. Данилова стала досить популярною. Його праці набули визнання за кордоном. Наприклад, американський посол Дж. Метлок запрошував ученого до керівництва кафедрою в Гарвардському університеті. Однак В. Данилов погоджувався лише читати лекції, адже основною своєї діяльності вважав підготовку збірників документів, присвячених аграрній історії.

Маючи негативний досвід трансформації партійної ідеології, вчений-аграрник обрав шлях дослідження і публікації документів. «Надати слово документу» – стало головною ціллю для В. Данилова. У 1990-х – 2000-их рр. він був активним пропагандистом історичних знань, постійно допомагав історикам-аграрникам, консультував іноземних учених, що стало початком плідної співпраці та перспективою для подальшого розвитку аграрно-історичної тематики.

У підрозділі 2.2 «Основні етапи професійної біографії В. Данилова» вивчено наукову біографію вченого.

Вже на початку свого наукового шляху В. Данилов зарекомендував себе сміливим і переконливим дослідником. Його оцінки ґрунтувалися на підставі аналізу достовірної й різноманітної джерельної бази. В. Данилов не боявся братися за складні теми дослідження та робити гучні й часом неприйнятні для тогочасного суспільства висновки.

В. Данилов активно брав участь у роботі симпозіумів із аграрної історії Східної Європи, підготовці до друку різних колективних праць із аграрно-селянської проблематики. Він став неформальним лідером радянських істориків-аграрників.

Почавши свій науковий шлях на рубежі 1940-х – 1950-х років, В. Данилов до кінця свого життя залишився йому вірним. Наукове поле його діяльності було різноманітним. Однак червоною ниткою у всіх його наукових працях проходить селянознавча тематика. В. Данилов за роки свого життя підготував та опублікував понад 300 наукових праць. Своєю здатністю опрацювати джерельний матеріал та новаторськими ідеями він отримав прихильність як вітчизняних, так і закордонних дослідників того часу.

Основні ідеї селянознавчих студій протягом 1960-х – кінця 1980-х рр. В. Данилова такі: чільне місце селянської громади в соціально-економічному житті держави; важливість кооперації; насильницька колективізація негативно вплинула не лише на аграрне становище селянства, а й держави загалом; сталінізм – одна із причин краху соціалізму в державі.

Третій розділ **«Наукова спадщина В. Данилова»**, що складається з двох взаємопов'язаних підрозділів, присвячено вивченню наукової діяльності В. Данилова, його поглядів стосовно історії селянства, а також значенні участі В. Данилова в реалізації міжнародних наукових проектів із аграрної історії.

У підрозділі 3.1 **«Концептуальні погляди В. Данилова щодо історії селянства»** проаналізовано науковий доробок вченого від досліджень аграрної сфери ХХ ст. до пострадянського періоду, реконструйовано погляди вченого на історію вирішення аграрних питань у державі.

В. Даниловим опрацьовано величезний обсяг письмових джерел: документація Комуністичної партії, матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, законодавчий матеріал, свідчення преси, статистичні дані, архівні фонди різних державних і громадських організацій тощо. Дослідження директивних документів Комуністичної партії, законодавчих та відомчих нормативних актів (насамперед Наркомзему) стало основою для розкриття радянської аграрної політики й державного регулювання соціально-економічних процесів на селі. Цінним матеріалом для вивчення дослідником соціально-економічної історії були статистичні джерела.

В. Данилов розглядав історію Росії, її проблеми крізь призму аграрно-селянського питання. Він аргументовано доводив, що сільське господарство Росії пореформеного періоду невіддільне від долі всієї держави.

Протягом усієї своєї наукової діяльності В. Данилов приділяв пильну увагу двом найважливішим інститутам російського села 1920-х рр.: традиційній сільській громаді (практично повсюдно відновленої після революції 1917 р., що свідчило про її життєздатність та відповідність тодішньому селянському укладу) й новому типу самодіяльної організації населення пов'язаній зі зростаючим вторгненням в село товарно-грошових відносин – сільській кооперації. В. Данилов характеризував сільську громаду як інститут, що організовував внутрішнє життя села, передавав від покоління до покоління виробничий, культурний, правовий і загалом соціальний досвід.

У вивченні соціально-економічних процесів у радянському доколгоспному селі історик доводилося оперувати матеріалами всенародних переписів населення, сільськогосподарських переписів. Учений опрацював значний масив матеріалів земельних органів, робітничо-селянських інспекцій, кооперації, інших організацій та установ, свідчень преси тощо. Стан і розвиток радянського села до колективізації вивчав за загальносоюзними матеріалами, а також за матеріалами основних районів РРФСР, України й Білорусі.

У наукових концепціях В. Данилова одне з центральних місць посідає колективізація. Учений закликав історичну спільноту до об'єктивного

висвітлення цього процесу, адже вважав багато моментів, пов'язаних із історією колективізації, висвітленими неправдиво. На думку В. Данилова, розвиток кооперації відповідав селянському менталітету, в основі якого лежав дух колективізму. Тема громади – одна з найбільш важливих у дослідженнях історика. На думку В. Данилова, саме громада була важливим інститутом селянства, що організовував внутрішнє життя селянина.

У своїх працях В. Данилов застосовував системний підхід. Завдяки йому події, явища і процеси склалися у цілісну систему суспільства на певному ступені розвитку.

Науковий шлях В. Данилова присвячений пошуку достовірного і глибокого аграрного знання, що включав у себе детальні емпіричні історико-соціологічні дослідження, на основі яких формувались аналітичні узагальнення альтернатив історичного і сучасного російського розвитку.

У підрозділі 3.2 **«Роль В. Данилова в реалізації міжнародних наукових проектів з аграрної історії»** розкрито наукову діяльність В. Данилова в межах міжнародних проектів.

В. Данилов на початку 1990-х рр. став ініціатором організації міжнародних наукових проектів із аграрної історії ХХ ст.: «Крестьянская революция в России 1902 – 1922 гг.», «Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД 1918 – 1939 гг.», «Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание», «Спецпоселенцы в Западной сибирии», «Как ломали нэп... Стенограмма пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг.».

Спільно зі своїми колегами по роботі над міжнародними проектами В. Данилов сформував, довів і представив для широкого кола науковців нову історичну концепцію селянської революції в Росії. Її головна теза полягає в тому, що суспільно-політичні події у Росії 1902 – 1922 рр. визначалися участю в них селянства та вагомому значенні селянської активності під час революції та громадянської війни.

На думку В. Данилова, селянська революція 1902 – 1922 рр. була самостійною частиною загального революційного процесу в Росії. Вона

відбувалася під гаслом ліквідації поміщицького землеволодіння і «чорного переділу» землі.

Концепція проекту «Крестьянская революция в России 1902 – 1922 гг.» не лише фокусує увагу на селянинові. В. Данилов піддав критичному переосмисленню раніше усталені концепції трьох революцій: 1905 р., Лютневої 1917 р. і Жовтневої 1917 р. Він довів поступовість селянського руху, показав селянство як таке, що прагне землі й волі. У межах цього проекту вийшли збірники документів, присвячені селянським повстанням у Тамбовській губернії, на Дону під керівництвом Ф. Миронова, у Поволжі, в Україні під керівництвом Н. Махна.

Міжнародні проекти були здійснені під егідою Інституту російської історії РАН, Московської вищої школи соціальних та економічних наук, Будинку наук про людину (Франція), Інституту історії новітнього часу (Франція), коледжу Бостона (США), університетів Торонто (Канада), Мельбурна (Австралія), Бірмінгема (Великобританія), Ради науки Швеції, Сеульського державного університету (Республіка Корея).

Досягнення високих наукових результатів стало можливим завдяки участі в роботі над проектами авторитетних фахівців із аграрної історії Росії ХХ ст.: В. Данилова, Т. Шаніна, М. Івницького, М. Вилцана, І. Зеленіна, Ю. Мошкова, С. Красильникова, Р. Девіса, С. Уіткрофта, Р. Маннінга, Л. Віоли, А. Береловіча, Н. Верта тощо.

Учасниками цих проектів зібрано значний фактологічний матеріал, який переконливо довів антиселянський характер аграрної політики сталінізму, що стала для радянського селянства справжньою трагедією. Реалізацією цих проектів автори обґрунтували, що колективізація сільського господарства була однією з ключових подій в історії СРСР.

Західні учасники проекту спільно з російськими колегами випускали збірники, писали у співавторстві книги й статті, видавали матеріали конференцій, а з відкриттям архівів брали участь і у виданні документів із проблем колективізації. Взаємна повага й довіра склалися на основі давнього

співробітництва і це стало найважливішою умовою роботи цього міжнародного наукового проекту, в який залучено учасників із шести країн трьох континентів.

У результаті проведеного дослідження автор вносить на захист такі **висновки й положення:**

1. Аналіз історіографії теми засвідчив, що дотепер відсутнє спеціальне дослідження з вивчення науково-історичної спадщини В. Данилова. Цим і зумовлено звернення автора до вивчення цієї теми. Представлена в дисертації джерельна база різнопланова, репрезентативна. Вона дозволяє досягти мети, вирішити поставлені завдання.

2. Наукова діяльність В. Данилова нерозривно пов'язана зі змістом суспільно-політичної ситуації. Формування його наукових поглядів відбувалося за складних суспільно-політичних умов. Тому В. Данилов – не лише вчений-аграрник, але й науковець із власною принциповою політичною позицією. Становлення його наукових поглядів відбувалося в 1960-х рр. Ці роки сформували В. Данилова як особистість, яка здатна обстоювати свої погляди, свою позицію перед владою. Дискусії з М. Горбачовим були резонансними.

3. Досліджено, що наукове поле В. Данилова було різноплановим. У своїх працях В. Данилов фокусував на селянознавчій тематиці. За роки свого життя ним опрацьовано та видано понад 300 наукових праць. Своєю здатністю опрацьовувати джерельний матеріал та новаторськими ідеями він підкорив прихильність як вітчизняних, так і закордонних дослідників того часу. Основні ідеї селянознавчих студій В. Данилова такі: чільне місце селянської громади в соціально-економічному житті держави; важливість кооперації; насильницька колективізація негативно вплинула не лише на аграрне становище селянства, а й держави загалом; сталінізм – одна із причин краху соціалізму в державі.

Колгоспна система, на думку В. Данилова, виявилася підкореною державному диктату, фактично перетворилася в організацію з викачування

сільськогосподарської продукції на потреби промислового розвитку, оборони, культури і найменше для самого села.

В. Данилов вирізнявся оригінальністю поглядів на значення громади як соціального інституту, який вважав регулятором «внутрішнього життя селянської спільноти і її зв'язку з зовнішнім світом» у Росії. Столипінська аграрна реформа, на думку В. Данилова, стала самодержавно-поміщицькою відповіддю на першу революцію в Росії (1905–1907 рр.) та була «розрахована на прискорення еволюції в селі за збереження великого приватного землеволодіння, виокремлення з селянського середовища вузького шару «сильних» – куркулів, не випадково названих народом «столипінськими поміщиками».

Важливими вважаються висновки В. Данилова стосовно значення НЕПу для життя селянства. В. Данилов аналізував еволюцію сільського господарства й соціальну структуру радянського села в умовах НЕПу, історію дореволюційної й радянської кооперації, російської поземельної громади, займається проблемами сільської культури та побуту тощо.

4. Біографічний аналіз життя та наукової діяльності В. Данилова виявив непрості взаємовідносини влади і науки. Наукові висновки, які робив В. Данилов, часто були неприйнятними для влади. Повнота, достовірність даних, з одного боку, а з іншого – систематична фальсифікація. Ось точки дотику, із якими доводилося мати справу В. Данилову.

Нами обґрунтовано таку періодизацію наукового шляху В. Данилова:

I період – становлення В. Данилова як вченого аграрника (до 1956 р.): шкільні роки, навчання в училищі, служба в армії, участь у Другій світовій війні, навчання в університеті, а згодом – в аспірантурі Інституту історії АН СРСР, посада старшого наукового співробітника та захист кандидатської дисертації;

II період – звернення фокусу уваги дослідника до теми колективізації (1957 – 1968 рр.) та історії доколгоспного села;

III період – розквіт наукової творчості вченого, робота як вченого аграрника над концепціями селянознавчих студій (1970 – 1980-і рр.);

IV період – 1990 – 2004 рр. – джерелознавчий період творчості В. Данилова, участь у міжнародних проектах.

5. Ретельний аналіз наукової спадщини В. Данилова дозволяє виокремити основні теми його досліджень. Із поміж них – дослідження соціально-економічних, громадсько-політичних, освітньо-культурних, морально-етичних і побутово-звичаєвих проблем селянства. Підтвердженням важливості наукової діяльності В. Данилова є той факт, що саме він очолив роботу з підготовки та публікації низки цікавих та надзвичайно важливих документів з історії селянства.

6. З'ясовано, що В. Данилов на початку 1990-х рр. став ініціатором організації міжнародних наукових проектів з аграрної історії ХХ ст.: «Вивчення соціальної структури радянського і пострадянського села», «Селянська революція в Росії. 1902–1922 рр.», «Радянське село 20-х – 30-х років очима ВЧК – ОГПУ – НКВС», «Трагедія радянського села. Колективізація і розкуркулення. 1927–1939 рр.» тощо. Саме завдяки долученню В. Данилова до цих міжнародних проектів відбулася популяризація аграрної історичної науки, розширення та налагодження наукових контактів російських учених із міжнародною науковою спільнотою.

Феноменальність В. Данилова в участі у міжнародних проектах полягає в тому, що йому вдалося не лише організувати наукову діяльність по дослідженню засекречених документів, але й зібрати навколо себе російських і зарубіжних науковців, які змогли творчо і професійно працювати разом для досягнення результату.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. Калитвянска В. Участь В. Данилова у міжнародних наукових проектах з аграрної історії (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Вісник*

Черкаського університету. Серія Історичні науки. Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2014. № 22 (315). С. 116–121

2. Калитвянська В. Громадська і суспільно-політична позиція В. Данилова (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип 2. Ч. 2. С. 105–109.

3. Калитвянська В. Віктор Данилов: життєвий шлях історика-агарики. *Гуржіївські історичні читання.* Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. Вип. 10. С. 85–87.

4. Калитвянська В. Віктор Петрович Данилов – видатний дослідник аграрної історії СРСР ХХ ст. *Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки.* Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. Вип. 22 (355). С. 111–117.

5. Калитвянська В. Аналіз політичної ситуації в СРСР у 1930-их роках крізь призму досліджень В. Данилова. *Spheres of culture.* Lublin 2016. Vol 13. С. 377–384.

6. Калитвянська В. Основні напрямки науково-дослідницької роботи В. Данилова за 1957 – 1968 рр. *Гілея.* 2016. Вип. 111 (8). С. 111 – 115.

7. Калитвянська В. Концепція селянської революції В. Данилова в контексті революційних потрясінь 1917–1921 рр. *Український селянин.* 2017. Вип. 17. С. 33–36.

8. Калитвянська В. Суспільно-політична діяльність В. Данилова в період «Перебудови». Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 23 – 24 січня 2015 р.). Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2015. С. 28–31.

9. Калитвянська В. Особливості міжнародних наукових проектів з аграрної історії за участю В. П. Данилова на прикладі документальної серії «Трагедія радянського села: Колективізація і розкуркулення. 1927 – 1939 рр.».

Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, Україна, 30 – 31 січня 2015 р.). Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. С. 46–49.

10. Калитвянська В. Вчений-історик В. Данилов – учасник Другої світової війни. Всеукраїнська науково-практична конференція. *Актуальні питання історії Другої світової війни.* (м. Черкаси, Україна, 20 травня 2016 р.). Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2016.

11. Калитвянська В. Основні напрямки науково-дослідницької роботи В. Данилова за 1957 – 1968 рр. Суспільні науки: сучасний стан та перспективи досліджень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, Україна, 01 – 02 липня 2016 р.). Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2016. С. 55–59.

12. Калитвянська В. Коротка характеристика роботи групи з історії радянського селянства під керівництва Данилова В. за 1965 рік. Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 15 – 16 липня 2016 р.). Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2016. С. 10–14.

АНОТАЦІЇ

Калитвянська В. Л. Науково-історична спадщина В. Данилова. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) зі спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2020.

У дисертації комплексно вивчено життя та діяльність В. Данилова – однієї з ключових постатей в історичній науці ХХ – початку ХХІ ст. Проаналізовано стан дослідження теми, сформовано репрезентативну джерельну базу, опрацьовано методика та концептуальну стратегію дослідження.

Простежено основні віхи наукової діяльності В. Данилова. Вивчено основні біографічні етапи життя В. Данилова крізь призму суспільно-політичних процесів тогочасного суспільства. З'ясовано, що значну частину його наукового доробку становили історіографічні студії. Його науковий спадок представляють археографічна, публікаторська, історіографічна діяльність. Розроблено та обґрунтовано авторську хронологію інтелектуальної біографії В. Данилова.

Вивчення інтелектуальної біографії В. Данилова забезпечило можливість розширення уявлення про становлення наукового світогляду вченого, виокремити особливості наукового стилю його мислення. Вивчення біографії В. Данилова, дослідження його наукових концепцій дозволило виокремити місце історика-аграрника у професійному науковому співтоваристві.

Досліджено, що в центрі його історичних досліджень перебували дискусійні питання життя селянства. З'ясовано, що особливо вирізняються праці, присвячені проблемам доколгоспного села, його суспільного устрою, колективізації, землекористування тощо.

Автором показано, що аграрна тематика стала для досліджень В. Данилова визначальною від початку його навчання в аспірантурі. На підставі аналізу залученого для дослідження різнопланового джерельного матеріалу обґрунтовано сутність концепцій В. Данилова, представлено його дослідження щодо основних етапів розвитку аграрної історії. Автор показав зв'язки дослідника з зарубіжними вченими та акцентував увагу на вагомості цих досліджень для історії держави, для представлення розуміння сутності соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в державі науковою спільнотою світу.

В. Данилову вдалося розкрити різні проблемні питання історичних процесів у непростій суспільно-політичній ситуації в державі. У праці доведено, що, незважаючи на це, вчений залишався об'єктивним під час досліджень та в своїх висновках щодо тих чи інших проблемних тем.

Ключові слова: В. Данилов, аграрна історія, селянство, колективізація, «даниловський стиль», міжнародні проекти.

Калитвянська В. Л. Научно-историческое наследие В. Данилова. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (доктора философии) по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого. – Черкассы, 2020.

В диссертации комплексно изучены жизнь и деятельность В. Данилова – одной из ключевых фигур в исторической науке XX – начала XXI в. Проанализировано состояние исследования темы, сформирована источниковедческая база, обработаны методика и концептуальная стратегия исследования.

Изучены основные биографические вехи жизни В. Данилова в контексте общественно-политических процессов в обществе того времени. Разработана и обоснована авторская хронология интеллектуальной биографии В. Данилова.

Изучение интеллектуальной биографии В. Данилова обеспечило расширение представления о научном мировоззрении ученого, позволило выделить особенности научного стиля ученого. Изучение биографии В. Данилова, исследование его исторических концепций позволило определить место ученого в профессиональном научном сообществе.

Доказано, что в центре его исторических исследований находились дискуссионные вопросы жизни крестьянства. Выяснено, что особенно

актуальным есть его работы, посвященные проблемам доколхозного села, его общественного строя, коллективизации, землепользования.

Ключевые слова: В. Данилов, аграрная история, крестьянство, коллективизация, «Даниловский стиль», международные проекты.

Kalytvyanska V. L. V. Danilov's scientific-historical heritage. – The manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences in the specialty 07.00.06 – historiography, Source study and Special Historical Disciplines. –The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. – Cherkasy, 2020.

The life and activities of V. Danilov – one of the key figures in the historical science of the XX – the beginning of the XXI century are comprehensively studied in the dissertation. The state of research of the topic is analyzed, a representative source base is formed, the methodology and conceptual strategy of the research are worked out.

The main milestones of V. Danilov's scientific activity are traced. The basic biographical stages of V. Danilov's life were studied through the prism of social and political processes of that-time society. It has been found that historiographic studies accounted for much of his research work. His scientific heritage is represented by archeographic, publishing, historiographic activity. The author's chronology of intellectual biography of V. Danilov is developed and substantiated.

Research the intellectual biography of V. Danilov provided an opportunity to expand the conception of formation the scientific worldview of the scientist, to distinguish the peculiarities of the scientific style of thinking of the scientist. Research the biography of V. Danilov, exploration of his scientific concepts made it possible to distinguish the place of a scientist in the professional scientific community.

It has been investigated that the debating issues of peasant life were at the center of his historical research. It has been found out that his works on the issues of the

pre-kolkhoz village, its social structure, problem of collectivization, land use, etc. are particularly distinguished.

It was showed by the author that agrarian topics became decisive for V. Danilov's researches from the beginning of his postgraduate studies. On the basis of the analysis of diverse source material involved in the exploration the essence of V. Danilov's concepts is justified, his research on the main stages of the development of agrarian history are presented. The author showed the researcher's connections with foreign scientists and emphasized the importance of these researches for the history of the state, for presenting the understanding of the essence of socio-economic and socio-political processes in the country by the scientific community of the world.

V. Danilov succeeded to refer to various problematic issues of historical processes in a difficult socio-political situation in the country. In the work it is proved that in spite of this, the scientist remained objective during the research and his conclusions on certain problem topics.

Key words: V. Danilov, scientist-agrarian, agrarian history, peasantry, collectivization, Danilov's style, international projects.